

پردازش دیجیتال متون فقهی و اصولی محصولات و چشم‌اندازها

گفت‌وگو با حجت‌الاسلام والمسلمین سید جلال‌الدین بختیاری، مدیر گروه فقه
و مبانی حقوق مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

به کوشش: علی نعیم‌الدین خانی
akhani@noornet.net

اشاره

آنچه در این نوشتار می‌خوانید، گفت‌وگویی است که با حجت‌الاسلام والمسلمین سید جلال‌الدین بختیاری، مدیر محترم گروه فقه و اصول مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی انجام شده است. در این مصاحبه، ضمن اشاره به پیشینه شکل‌گیری گروه فقه و اصول در مرکز و معرفی محصولاتی تولید آن، به برخی چالش‌های آماده‌سازی و تولید نرم‌افزارهای فقهی و اصولی اشاره شده و در پایان نیز چشم‌اندازها و محصولات در دست اقدام مرکز نور در حوزه فقه و اصول، بررسی شده است. امید که مورد استفاده علاقه‌مندان و کاربران محترم قرار گیرد.

لطفاً خودتان را برای خوانندگان فصلنامه معرفی فرمایید.

بنده سید جلال الدین بختیاری هستم که در حال حاضر به عنوان مدیر گروه فقه و اصول در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی مشغول به انجام وظیفه می‌باشم و البته در خارج از این مرکز هم مشغول به تدریس در حوزه علمیه می‌باشم، بنده در دو مرحله در این مرکز رایانه‌ای علوم اسلامی فعالیت داشتم؛ یکی در سال ۱۳۷۹ به عنوان پژوهشگر مشغول به کار شدم و در بخش فقه و اصول در قسمت ایجاد نمودارهای فقهی به تحقیق پرداختم که تقریباً به مدت ۱۰ سال ادامه یافت و بعد از آن، به دلیل اشتغالات زیاد تحصیلی، ماندن در این قسمت را صلاح ندانستم و مدتی از مرکز فاصله گرفتم؛ تا اینکه در دیماه سال ۱۴۰۰ به درخواست معاون محترم مرکز نور به عنوان مدیر این قسمت قبول مسئولیت کردم که امیدوارم به لطف الهی بتوانم وظایف خویش را به انجام برسانم.

اینجا بود که چون در فقه به روایات نیاز تنگاتنگی داشتند و روایات هم به اعتبار سندی وابسته بود، تصمیم بر این گرفتند که کار را با رجال، و به دنبال آن، با روایات شروع کنند. دیری نپایید که در عرض تشکیل گروه رجال و حدیث، گروه «فقه و اصول» تشکیل شد که امروزه به نام «گروه فقه و مبانی حقوق» تغییر نام داده است. فکر می‌کنم تشکیل این گروه، به سال‌های ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ برمی‌گردد. البته به کار بردن تعبیر «مبانی حقوق» برای این گروه، از باب اشاره به همان مباحث علم اصول است که مبنی و اساس نتیجه‌گیری در فقه می‌باشد؛ ولی اگر کلمه احکام هم به آن اضافه شود و بگوییم «مبانی حقوق و احکام»، دقیق‌تر خواهد بود؛ چون علم اصول، هم نسبت به حقوق که زیستگاهش علم فقه است، جایگاه مبنایی دارد و هم نسبت به احکام که آن هم محل اثباتش در علم فقه چنین جایگاهی دارد؛ البته در واقع، اسم گروه ما، همان گروه فقه و اصول است؛ نه فقه و مبانی حقوق.

تشکیل گروه فقه و اصول، چه ضرورتی داشته است؟

به نظرم مهم‌ترین ضرورت‌هایی را که برای تشکیل گروه فقه و اصول وجود داشت، می‌توان این گونه برشمرد:

۱. کاربرد علم رجال و حدیث، در علم فقه است. بنابراین، وجود گروهی مستقل در کنار گروه رجال و گروه حدیث، ضروری می‌نمود.
۲. گستردگی علم فقه در ابواب مختلف، از طهارت تا دیات، این ضرورت را دوچندان می‌ساخت.
۳. وسعت و فراوانی کتب تألیف‌شده در این راستا، نیازمند تأسیس گروهی مستقل بود.

در مورد پیشینه شکل‌گیری گروه فقه و مبانی حقوق توضیح دهید.

پیشینه این گروه، در واقع برمی‌گردد به زمان تشکیل اصل مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی؛ از آن زمانی که آقای دکتر طالب‌پور و دوستان‌شان به فکر افتادند علوم اسلامی را در ساحت دیجیتال عرضه کنند و با اینکه شروع کار آنها از علم رجال و حدیث و دسته‌بندی روایات آغاز شد، ولی طبق گفته خود ایشان، جرقه این امر، در دروس خارج فقه و اصول زده شد. از این جهت که این دو علم، به‌خصوص علم فقه، از علم حدیث جدا نیست؛ بلکه به تعبیر بعضی بزرگان ما، علم فقه زاییده علم حدیث است.

اولین محصولی که توسط این مرکز در بخش فقه و اصول تهیه و تولید شد، نرم‌افزاری بود که مربوط به معجم موضوعی و الفاظ کتاب لمعه بود که بر روی دیسکت عرضه شد و در مرحله بعد، برنامه معجم موضوعی نور الفقاهاة بود که در قالب سی‌دی یا لوح فشرده تولید گردید. این برنامه، مشتمل بر نشی کتاب پُر استفاده در حوزه‌های علمیه به نام‌های: رسائل، کفایة الأصول، الروضة البهية، المکاسب، المستمسک و العروة الوثقی بود

۴. با توجه به نیاز گسترده فضلا و محققان علوم اسلامی به متن کاوی در این علم و تولید نرم‌افزاری که روند تحقیقات فقهی و اصولی را تسهیل کند، وجود چنین گروهی لازم بود.

۵. پیچیدگی علم فقه و کثرت پیش‌نیازهای آن، از دیگر دلایل اهمیت و ضرورت‌های تشکیل این گروه شمرده می‌شود.

با توجه به مواردی که عرض کردم، اهمیت تشکیل گروهی به عنوان گروه فقه و اصول که

بتواند با همکاری گسترده در همه این عرصه‌ها فعالیت نماید، بسیار ضروری و روشن خواهد بود.

در این گروه، تاکنون چه محصولاتی تولید شده است؟ درباره هر یک توضیح مختصری بدهید.

اولین محصولی که توسط این مرکز در بخش فقه و اصول تهیه و تولید شد، نرم‌افزاری بود که مربوط به معجم موضوعی و الفاظ کتاب لمعه بود که بر روی دیسکت عرضه شد و در مرحله بعد، برنامه معجم موضوعی نور الفقاهاة بود که در قالب سی.دی یا لوح فشرده تولید گردید. این برنامه، مشتمل بر شش کتاب پُر استفاده در حوزه‌های علمیه به نام‌های: رسائل، کفایة الأصول، الروضة البهیة، المکاسب، المستمسک و العروة الوثقی بود. در سال‌های بعد، نسخه شماره ۳ آن هم تولید شد که در هم‌اینک قابل دسترسی می‌باشد.

سپس برنامه دیگری به شکل لوح فشرده در قالب ویندوزی با عنوان کتابخانه فقه اهل‌بیت(ع) ۱،۲ تولید گشت که مجموعه‌ای از معروف‌ترین کتب فقهی علمای شیعه در قدیم و جدید بود و بعد از آن، نسخه ۲ این محصول با گستردگی بیشتری در اختیار کاربران قرار گرفت که تفاوت‌های بسیاری با نسخه قبل داشت؛ از جمله آنها می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱. کثرت تعداد

کتاب‌های اضافه‌شده؛ ۲. ایجاد قسمت ابواب فقهی، قواعد فقهی، آیات و اصطلاحات؛ ۳. قابلیت باز گذاشتن چند کتاب در زمان واحد؛ ۴. حذف کتاب‌های غیرفقهی؛ ۵. وجود ابزارهای مختلف.

همچنین، در کنار کتابخانه فقه اهل‌بیت ۲، نرم‌افزار دیگری به نام درختواره فقه تولید شد که مشتمل بر عرضه موضوعی کتب قدما از شیخ صدوق تا سید مرتضی به صورت نمودار درختی بود که بنده در قسمت اعظمی از این پروژه، حضور و فعالیت داشتم. در این نرم‌افزار، نموداری از کل مباحث فقهی به سه شکل عرضه می‌شود و در کنار هر شاخه، متن متصل به آن و ادله و آرای هریک از فقهای نامبرده، به نمایش در می‌آید. آخرین نسخه محصول فقهی نور هم جامع فقه ۳ است که از نظر محتوایی و قابلیت‌هایی فنی و پژوهشی، ارتقای چشمگیری داشته است.

بارزترین این محصولات، کدام است؟ چه ویژگی‌هایی دارند؟

فعلاً می‌توان گفت بارزترین این نرم‌افزارها، همان جامع فقه ۳ می‌باشد که مشتمل بر کتابخانه و دانشنامه است. این برنامه، دارای ۱۱۱۴ عنوان کتاب فقهی شیعی با قابلیت تقسیم و جداسازی کتب فقهی به فقه استدلالی، فقه روایی، فقه فتوایی، فقه مقارن، آیات الأحکام، قواعد فقهیه، فرهنگ اصطلاحات، دائرة المعارف‌ها و کلیات و تاریخ علم فقه، به همراه موتور جست‌وجوی قوی می‌باشد.

در حال حاضر، چه پروژه‌هایی در این گروه در دست اقدام قرار دارد؟

در حال حاضر، سه پروژه در دستور کار ما قرار دارد:

یکی، نسخه دوم درختواره فقه که جمعیتی از کتب فقهی قدما - که نامش برده شد - به همراه کتب شیخ طوسی که بیش از شش عنوان کتاب است؛ به نام‌های: المبسوط، النهایة، الجمل و العقود، الاقتصاد، جمل العلم والعمل و الرسائل العشر. ان شاء الله بلافاصله بعد از اتمام کار اصول، به آن خواهیم پرداخت.

دوم، نسخه چهارم کتابخانه فقه است که امتیازش بر نسخه سه، در این است که اولاً، تعداد کتاب‌های فراوانی به آن اضافه می‌شود و ثانیاً، تعداد قابل توجهی از کتب فقهی اهل سنت هم به کتابخانه اضافه می‌شود تا امکان مقایسه محتوایی برای کاربران عزیز به سهولت فراهم آید.

سوم، کتابخانه و نمودار درختی اصول است که در مسیر تولید است و بحمدالله، مراحل پایانی خود را می‌گذراند.

بنده در اینجا توضیح کوتاهی در باره این محصول آخری می‌دهم. این پروژه، به عنوان نسخه ۳ جامع اصول فقه عرضه می‌گردد که امتیازش بر نسخه ۲، یکی به وجود درختواره اصول است و دوم، به اضافه شدن کتب اصولی اهل سنت به کتابخانه می‌باشد؛ به علاوه، در منابع اصولی شیعه نیز شاهد توسعه خوبی هستیم.

عمده تلاش محققان و دست‌اندرکاران ما در گروه فقه و اصول، در قسمت درختواره انجام گرفته است که تقریباً از ۸ سال پیش

همچنین، کاربر می‌تواند کتاب‌های مورد علاقه‌اش را جدا کند و یا کتاب‌های مورد نیاز خویش را بر اساس قرن و یا گروه خاصی در کنار هم قرار دهد و یا می‌تواند تمامی کتاب‌هایی را که متن و شرحی یا متن و تعلیقه‌ای هستند، تحت عنوان کتب پیوندخورده مورد استفاده قرار دهد. علاوه بر این، می‌تواند در قسمتی جداگانه به قرآن مراجعه داشته باشد و یا در قسمت پژوه‌نگاری، به نگاشتن پژوهش‌های خود مبادرت ورزد.

به طور کلی، جامع فقه نسخه ۳، شامل متن ۱۶۳۹ عنوان کتاب و رساله در ۲۸۶۳ جلد از منابع مهم در زمینه فقه، به زبان عربی و فارسی، در محورهای گوناگون فقهی است. ارتباط متن ۴۸ عنوان در ۳۰۵ جلد به شرح و حاشیه و ترجمه، از دیگر قابلیت‌های ارزشمند این محصول فقهی است. برخی دیگر از امکانات مفید موجود در برنامه عبارت‌اند از:

- قابلیت دسته‌بندی کتاب‌ها بر اساس موضوعات، ادوار فقهی (قرن)، پدیدآوران، زبان و ابواب فقهی؛

- استخراج قواعد فقهی از کتاب‌های فقهی به همراه تعریف هر یک از قواعد فقهی در کتب منتخب با امکان دسته‌بندی نمایش تطبیقات قواعد بر اساس: موضوعات، کتاب، ادوار فقهی، قرون، ابواب و زبان؛

- استخراج آیات الأحكام از منابع فقهی و تبیین فقهی آنها با امکان دسته‌بندی نمایش تطبیقات آیات الأحكام بر اساس: موضوعات، کتاب، ادوار فقهی، قرون، ابواب و زبان.

فعالاً می‌توان گفت بارزترین این نرم‌افزارها، همان جامع فقه ۳ می‌باشد که مشتمل بر کتابخانه و دانشنامه است. این برنامه، دارای ۱۱۱۴ عنوان کتاب فقهی شیعی با قابلیت تقسیم و جداسازی کتب فقهی به فقه استدلالی، فقه روایی، فقه فتوایی، فقه مقارن، آیات الأحكام، قواعد فقهیه، فرهنگ اصطلاحات، دائرة المعارفها و کلیات و تاریخ علم فقه، به همراه موتور جست‌وجوی قوی می‌باشد

یا بیشتر، شروع شده است. متأسفانه، به جهت گستردگی و پیچیدگی کار، تا یک سال و نیم پیش که مسئولیت گروه بر عهده این جانب افتاد، این تلاش به سرانجام نرسید. ان شاء الله در تلاشیم که طبق ضرب‌الأجلی که با توافق مسئولان عالی‌رتبه مرکز تعیین شده است، تا چند ماه آینده، این محصول ارزشمند را آماده رونمایی کنیم.

درختواره اصول، از این قرار است که ابتدا طبق کتاب کفایه، موضوعات مباحث علم اصول طبق یک نظم منطقی به صورت نمودار درختی در آمد و سپس، این کار روی

چندین کتاب معروف و پُرکاربرد اصولی مثل: فرائد الأصول و کتب أعلام ثلاثه، یعنی: مرحوم میرزای نائینی، مرحوم حاج شیخ اصفهانی و مرحوم حاج آغا ضیاء‌الدین عراقی، و کتب مرحوم امام خمینی، کتب مرحوم آیت‌الله العظمی خوئی و کتب مرحوم آیت‌الله شهید صدر انجام شد و طبعاً نمودار برنامه، خیلی پُر بار و کامل‌تر شد و برای اینکه مطالبی که به عنوان موضوع بحث اصولی مطرح نیست و در مختارات یا ادله یا اشکالات و ردود و یا استطرادیات داخل می‌شود، از دست نرود، آنها را در قسمت دیگری تحت عنوان «نمایه مکمل» ثبت نمودیم و چون استفاده از این قسمت، هم مهم بود و هم به دلیل گستردگی و پیچیدگی آسان نبود، قسمت دیگری را به عنوان «کلیدواژه» ایجاد کردیم که در واقع، مشتمل بر اصطلاحات معروف به کاررفته در مباحث اصولی بود و از درون همین نمایه‌ها بیرون کشیده شده است. این قسمت، بسیار مفید و بااهمیت است که بعد از قبول مسئولیت توسط اینجانب، این کار شروع شد و بحمدالله، تا آخر اردیبهشت ۱۴۰۲ به اتمام رسید.

برای پردازش محتوای متون فقهی و اصولی، چه روندی طی می‌شود؟

برای پردازش متون فقهی و اصولی، دو روش وجود دارد که هر دو، در بخش فقه و اصول به کار گرفته شده است. روش اول که

در برنامه «نور الفقاهه» اخذ شده است و در محصولات دیگر مرکز هم مشابه دارد، از سه مرحله: موضوع، نمایه و کلیدواژه برخوردار است که در مقام ارائه به کاربر، به صورت عکس نشان داده می‌شود؛ یعنی اول کلیدواژه، بعد نمایه و بعد موضوع. شیوه کار در این روش، بدین صورت است که ابتدا پژوهشگر کتاب را مطالعه می‌کند و از یک صفحه کتاب، چند موضوع یک‌خطی یا کمتر و یا بیشتر، استخراج می‌کند و سپس در مرحله دوم، هریک از این موضوعات، به چند نمایه دو یا سه‌کلمه‌ای تبدیل می‌شود و در نهایت نیز از دل هریک از این نمایه‌ها، واژه‌های کلیدی استخراج می‌شود؛ ولی نکته‌ای که در این روش وجود دارد، آن است که ترتیب منطقی بین قالب موضوعات وجود ندارد و فقط با جست‌وجوی حروف الفبایی قابل پیدایش می‌باشد.

روش دوم، روش درختواره‌ای است که مقداری در باره آن در پرسش قبل توضیح دادم و اینجا اضافه می‌کنم که امتیاز این روش بر روش قبلی، در این است که اولاً، موضوعات اصلی از ادله و آرا و مطالب استطرادی جدا می‌گردد و ثانیاً، موضوعات اصلی مباحث، در یک نظم منطقی قرار می‌گیرد که به کاربر کمک می‌کند علاوه بر دستیابی آسان به مطلب مورد نظر، جایگاه فنی آن را هم در یک علم بشناسد.

در مسیر کار خود، با چه مشکلات و چالش‌هایی مواجه بوده‌اید؟

مشکلات متعددی در مسیر کار ما وجود داشته است که در اینجا به چند مورد آن به طور گذرا اشاره می‌کنم:

یکی، پیچیدگی علم اصول که نیاز به تسلط زیادی بر مباحث اصولیه دارد و طبعاً آنهایی که تسلط کامل دارند، اشتغالات درسی‌شان مانع پرداختن به کار و تحقیق در مرکز نور است. بنابراین، حتی‌الامکان سعی کردیم به گونه‌ای عمل کنیم که جنبه‌های علمی کار از دست نرود و جنبه‌های ذوق شخصی هم اعمال نگردد.

دومین چالش ما، ناهماهنگی کتب تألیف‌شده در شیوه ارائه مطلب است؛ زیرا هر مؤلفی، طرح بحثش با دیگری چه بسا فرق کند و همچنین، به مباحثی متعرض شده که دیگری آنها را مطرح نکرده است.

سوم اینکه ناهماهنگی دوستانی که هر یک قسمتی از این کتاب‌ها را کار کرده‌اند، هم از جهت علمی و هم از نظر ذوقی و سرعت در عمل و هم از جهت اطلاع نداشتن از کار همدیگر، به دلیل وسعت زیاد کار باعث بروز برخی مشکلات می‌شود.

چهارمین مشکل مربوط می‌شود به ابزارهایی که این فرآیند در آنها سامان می‌یافتند و گاهی این ابزارها دچار مشکل می‌شدند؛

عمده تلاش محققان و دست‌اندرکاران ما در گروه فقه و اصول، در قسمت درختواره انجام گرفته است که تقریباً از ۸ سال پیش یا بیشتر، شروع شده است. متأسفانه، به جهت گستردگی و پیچیدگی کار، تا یک سال ونیم پیش که مسئولیت گروه بر عهده این جانب افتاد، این تلاش به سرانجام نرسید. ان شاء الله در تلاشیم که طبق ضرب‌الأجلی که با توافق مسئولان عالی‌رتبه مرکز تعیین شده است، تا چند ماه آینده، این محصول ارزشمند را آماده رونمایی کنیم

The screenshot shows a digital library application. At the top, there's a search bar with the text 'احترام مال المسلم و عمله'. Below it, a table lists search results:

نام کتاب	جلد	صفحه
تحریر الأحكام الشرعية علی مذهب الإمامیة (ط - الحدیثة)	ج ۳	۱۰۳
تحریر الأحكام الشرعية علی مذهب الإمامیة (ط - الحدیثة)	ج ۳	۱۰۷
تحریر الأحكام الشرعية علی مذهب الإمامیة (ط - الحدیثة)	ج ۴	۵۱۹
تحریر الأحكام الشرعية علی مذهب الإمامیة (ط - الحدیثة)	ج ۴	۵۲۲

The main text area displays the content of the selected entry (page 103):

الرابع عشر: إذا أجرها للزرع و أطلق، جاز أن يزرع ما شاء...
 و له زرع ما هو أبلغ ضرراً و أدناء و ما بينهما، و إن عین المزروع جاز أن يزرعه، و ما يساويه، أو يقصر عنه، في الضرر، سواء شرطه أو لا، و إن شرط أن لا يزرع غيره، صح الشرط و العقد، و مع التخصيص، لو زرع ما هو أضر به، كان للمؤجر قلعه، سواء بلغ إلى الضرر الزائد على ما سماه أو لا.
 ثم إن بقي من المدة ما يمكن فيه زرع المسمى، كان له ذلك، و إلا فلا، و عليه أجره جميع المدة.
 و لو لم يعلم المالك حتى استحصد، فالوجه أن له المسمى و أجره الزيادة، و يلوح من كلام الشيخ التخيير بين ذلك و بين أجره

مثل قطعی شبکه، ناسازگاری ابزار با مقتضیات و نیازهای برنامه و چیزهایی از این قبیل.

تفاوت محصولات فقهی نور را با سایر محصولات مشابه در چه چیزی می‌دانید؟

تا آنجایی که بنده با محصولات مشابه فقهی کار کردم، می‌توانم به جرئت بگویم هیچ‌یک از آنها با محصولات تولیدی مرکز نور قابل مقایسه نیستند؛ هم از جهت گرافیکی، هم از نظر دقت در جست‌وجوی مطالب، هم از لحاظ وسعت در قابلیت‌های مختلف پژوهشی و هم از جنبه آسانی و راحتی کار با برنامه. البته از جهت منابع، ممکن است بعضی محصولات خارج از مرکز، توسعه بیشتری داشته باشند؛ ولی این موضوع، در برنامه‌های مرکز نیز در حال پیشی گرفتن از دیگر برنامه‌هاست و سعی داریم محصولات نور را از نظر محتوایی ارتقای بیشتری بدهیم.

نقش کاربران و محققان را در توسعه و پیشرفت محصولات گروه چطور ارزیابی می‌کنید؟

در خصوص نقش کاربران در امر توسعه و پیشرفت محصولات نور، شکی نیست. همیشه این کاربران هستند که به تولیدکنندگان، مطالب کارگشا و راهکارهای خوبی ارائه می‌دهند؛ زیرا تولیدکننده به نیاز کاربر نگاه می‌کند و آنگاه تصمیم می‌گیرد که چه چیزی عرضه نماید. ما هم از این قاعده مستثنا نبودیم و نیستیم و

همیشه در گوشه و کنار، وقتی با اشکالات کاربران برنامه روبه‌رو می‌شدیم، آنها را به ذهن می‌سپردیم و در صدد رفع آنها بودیم. البته مخفی‌نماند که خودمان هم سعی می‌کردیم همیشه خویشتن را در جایگاه کاربران بگذاریم و بعد تصمیم بگیریم. همین‌جا اعلام می‌کنم اگر کاربران محترم نظراتشان را به ما برسانند و به اظهار شفاهی آن بسنده نکنند، قطعاً در بالندگی و پویایی محصولات نور، نقش بسزایی خواهند داشت. اینجا لازم است که از یکایک کاربران گرامی تشکر ویژه نمایم.

آیا محصولات ویندوزی فقهی و اصولی مرکز، در بستر وب یا حامل‌های همراه مثل موبایل هم عرضه می‌شود؟
اگرچه در آینده ناگزیر به فعالیت در بستر وب یا حامل‌های همراه خواهیم بود، اما این موضوع، به این معنا نیست که همین نرم‌افزارهای موجود ویندوزی را در آن قالب‌ها ارائه دهیم؛ بلکه به گونه‌های نوین دیگری خواهد بود. البته اطلاعات بنده در این زمینه، هنوز به آن وسعت کافی نرسیده است که بتوانم پیش‌بینی دقیق‌تر کنم؛ ولی قاعدتاً باید متناسب با نیازهای روز، بسترهای لازم را برای ارائه خدمات به کاربران و محققان فراهم کرد.

چشم‌انداز شما چیست؟ چه برنامه‌هایی برای آینده دارید؟

یکی از برنامه‌های آینده مرکز در گروه فقه و اصول، تولید و عرضه

تا آنجایی که بنده با محصولات مشابه فقهی کار کردم، می‌توانم به جرئت بگویم هیچ‌یک از آنها با محصولات تولیدی مرکز نور قابل مقایسه نیستند؛ هم از جهت گرافیکی، هم از نظر دقت در جست‌وجوی مطالب، هم از لحاظ وسعت در قابلیت‌های مختلف پژوهشی و هم از جنبه آسانی و راحتی کار با برنامه. البته از جهت منابع، ممکن است بعضی محصولات خارج از مرکز، توسعه بیشتری داشته باشند؛ ولی این موضوع، در برنامه‌های مرکز نیز در حال پیشی گرفتن از دیگر برنامه‌هاست و سعی داریم محصولات نور را از نظر محتوایی ارتقای بیشتری بدهیم

نرم‌افزار «جامع فقه ۴» است که تصمیم داریم ان‌شاء‌الله با ترکیب بهتر و امکانات بیشتر، ولی در عین حال ساده و قابل استفاده، آن را به انجام برسانیم.

محصول دیگر، مربوط است به کار موضوعی روی فقه استدلالی متأخرین از صاحب جواهر به بعد. البته نه به صورت نمودار درختی، بلکه به صورت تشکیل فروع مادر، با قابلیت‌های چینش متفاوت الفبایی یا فهرستی علم فقه. نظیرمان این است که فروع فقهی را به صورت یک فرع فقهی مادر اسم‌گذاری کنیم و شماره‌ای بدان بدهیم که استاندارد باشد. طبعاً هر یک از

در پایان، اگر سخن ناگفته‌ای باقی مانده، بیان بفرمایید. بنده در آخر عرایضم، یک خواهشی از کاربران محترم نرم‌افزارهای نور دارم و آن اینکه شما می‌توانید با بیان نظرات و پیشنهادات سازنده خود، ما را در تولید هرچه بهتر برنامه‌های فقهی و اصولی مختلف یاری برسانید. بنابراین، از شما کاربران عزیز خواستارم که در حین استفاده از برنامه‌های مرکز، هر اشکال و یا پیشنهاد که منجر به اصلاح و بهبود برنامه می‌شود، از آن به‌سادگی عبور نکنید و بدانید که ما آماده و تشنه دریافت و پذیرش این گونه نظرات هستیم. چه بسا یک پیشنهاد مفید شما، منبع خیر و برکات شود و منشأ تحولی اساسی در راستای ارتقای کار قرار گیرد. در پایان، برای همگی آرزوی سلامتی و موفقیت دارم و همچنین، از دست‌اندرکاران فصلنامه ره‌آورد نور که فرصت انجام این مصاحبه را فراهم کردند، تشکر می‌کنم. ■

این فروع مادر، دارای زیرمجموعه‌ای از فروع ریزتر است که در بحث‌های استدلالی، این فروع از هم جدا نیستند و باید با هم بحث شوند. در این صورت، وقتی ما برای این مجموعه یک اسم گذاشته باشیم، کاربران به راحتی فروع ریز خود را پیدا می‌کنند و آن شماره استاندارد هم رفته‌رفته در ذهن‌ها باقی می‌ماند و در آینده، هر فقیهی که می‌خواهد کتاب فقهی استدلالی یا غیراستدلالی بنویسد، می‌تواند ترتیب مباحث را بر اساس این شماره‌های استاندارد قرار دهد و طبعاً هر مطلبی، جایگاه منطقی خود را پیدا می‌کند.

البته برنامه‌های دیگری هم در ذهن داریم که فعلاً در مراحل ابتدائی قرار دارند و نیاز به بررسی بیشتری دارند؛ برای مثال، در حوزه علم اصول، به دنبال اتصال منابع بیشتری به درختواره اصول خواهیم بود؛ به همراه اصلاح اشکالاتی که ممکن است بعداً با آن برخورد کنیم یا به ما ارائه شود. به طور کلی، از جمله نگاه‌های عمیق‌تر ما، رفتن به سوی اصول تطبیقی است؛ بدین معنا که جایگاه کاربرد و تطبیق هر مسئله اصولی را در فقه به صورت مبسوط پیدا کنیم.